

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

В. В. Медведчук

доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) Національної академії правових наук України,
Заслужений юрист України

УДК 342.31+316.334.3

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ “ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО”: РЕТРОСПЕКТИВА ДЕЯКИХ ТЕОРЕТИЧНИХ АСПЕКТІВ

Досліджується концептуалізація поняття громадянського суспільства, проблема співвідношення понять громадянського суспільства і політичного суспільства в державно-правовій думці. Ретроспективно надається характеристика вчення про державу з погляду потреби узгодження приватних і загальних інтересів у суспільстві, а також засобів гармонізації відносин між окремими індивідами.

Ключові слова: громадянське суспільство, приватні інтереси, суспільні відносини, політичне суспільство, держава, державний лад.

Сучасне дослідження феномена громадянського суспільства не може не враховувати історико-теоретичних досягнень, які воно несе. Прийнято вважати, що “... сучасні концепції громадянського суспільства сягають корінням глибин античності й середньовіччя ...”, коли це поняття набуло свого зв’язку з такими поняттями, як право, держава, обов’язки громадян, свобода тощо [1, с. 6]. Хоча, звісно, у багатьох викладах історії “громадянського суспільства” першою фазою його теоретичної розробки називають лише період Нового часу, коли еволюція цього поняття здійснювалась від праць Джона Локка, Томаса Пейна і згодом набула свого остаточного оформлення у філософії Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля та Карла Маркса. На нашу думку, такий підхід все ж таки має огріхи, адже характеризується певною однобічністю: багато з тих питань, які порушували, наприклад, Платон чи Аристотель, вживаючи поняття політичної спільноти (*politike koinonia*), безпосередньо стосується з’ясування того, чим, власне, повинно бути суспільство, і яким чином повинні бути організовані його інтереси, щоб не заперечувати його різноманітність, а навпаки — сприяти загальному розвитку. Разом з тим не можна не звернути увагу на той факт, що саме в античний період було чітко вказано на ті потенційні загрози, які може нести у собі громадянське суспільство. Нині ці “небезпеки” тих чи інших інтерпретацій громадянського суспільства стають предметом жвавих дебатів без жодної згадки про те, що вони

вже були актуалізовані понад два тисячоліття тому. Справді, сьогодні у переважній більшості дефініцій громадянського суспільства одним з основоположних аспектів, що утворює його зміст, є сфера приватного, коли воно тлумачиться як вільна сфера самоорганізації приватних інтересів у суспільстві. Причому тут маються на увазі не лише різноманітні “ліберальні” теорії громадянського суспільства, але сама ідея чіткого розмежування приватного і публічного у функціонуванні сучасної держави при забезпеченні пріоритету принципів приватної самоорганізації і мінімізації публічно-владного регулювання життя і розвитку (економічного, духовно-культурного, національного, інформаційного, соціального тощо) індивідів та їх груп. З цього погляду, громадянське суспільство постає як таке, яке не підлягає державному втручання і становить протилежність для різноманітних публічних форм організації. Утім, насправді, ідея приватного жодним чином не бере свій початок з часів абсолютизму, коли було чітко розмежовано сфери державного впливу і приватного життя окремих індивідів, яке спирається на уявлення про природне право, а також на свободу.

Насправді, ідея приватного як пріоритету індивідуального інтересу, який є самодетермінованим і не впливає безпосередньо з будь-якої зовнішньої волі або будь-якого зовнішнього примусу була відома ще Платону. У цьому сенсі зовсім не випадково, що одним з ключових пунктів суперечки Сократа з його сучасниками, з якого бере свій початок один з найбільш відомих діалогів Платона “Держава”, є антиномія індивідуального і загального, яка дається в знаки у випадку порушення проблеми справедливого та справедливості.

Той факт, що існує сфера приватних (індивідуальних) інтересів, які разом узяті, можуть становити спільну систему інтересів тих чи інших суспільних станів, не викликав жодного заперечення у Платона. Але проблема, на його думку, полягала не стільки у визнанні чи не визнанні цих інтересів, скільки у визначенні їх співвідношення з поняттям справедливості та загального блага. Той факт, що задоволення індивідуальних інтересів і потреб піднімає рівень індивідуального блага (навіть якщо це благо є лише удаваним, а не справжнім) є безсумнівним. Утім, чи можна у такий спосіб забезпечити загальне благо для всієї спільноти або ж для сукупності всіх тих станів і верств, які існують у суспільстві?

Відповідь на це запитання для Платона є однозначно негативною, адже будь-яка спроба підпорядкувати благо і справедливість індивідуальному принципу, зрештою, спричиняє спотворення змісту та викривлення самих цих понять. У цьому сенсі і благо і справедливість у Платона мають універсальний або ж загальний характер. Для їх забезпечення утворюється держава як політичний союз суспільних станів, верств та окремих індивідів. Причому визначальною метою держави є благо всіх тих, хто об’єднаний під її управлінням [2, с. 102]. Разом з тим важливою причиною, що спонукає індивідів та їх груп до утворення державного союзу, є неможливість самотужки досягти блага. Як писав Платон, “... держава виникає тоді, коли кожен не може задовольнити сам себе і багато чого потребує” [2, с. 130]. Щоправда, подібне об’єднання не може мати форму простого союзу різноманітних спілок, оскільки у такому разі ми матимемо справу з протистоянням не індивідуальних, а групових інтересів, що хоча і зменшує загальну кількість різноспрямованих інтересів, але жодним чином не впливає на інтенсивність їх зіткнення. З огляду на це, формою узгодження колективних та індивідуальних інтересів Платон вважав закон. Цей закон постає основою, яка дозволяє “об’єднати” суспільство, узгодити різноманітні інтереси і забезпечити найбільш ефективну взаємодію окремих суспільних груп. З цього погляду політична влада або держава об’єднує громадянське суспільство, змушує його бути не просто сукупністю різноспрямованих інтересів, а певною єдністю, в якій приватне підпорядковується універсальному.

Витлумачена в такий спосіб соціальна організація постає у Платона майже повністю детермінованою політичною структурою, яка є відображенням загальних

раціональних принципів і одночасно засобом забезпечення блага і справедливості. Як відомо, Карл Р. Поппер описав цей Платонівський політичний проект поняттям “тоталітарної справедливості”, в основі якої лежить “історичистська соціологія” (детальний аналіз феномену “історичизму” він виклав у своєму відомому дослідженні “Злиденність історичизму”, де він зокрема логічно обґрунтував неможливість передбачення ходу історії та необхідність відмови від притаманного історичизму пошуку необхідних законів еволюції суспільства [3, с. 121–138]). Для К. Поппера держава Платона — це строгий розподіл на класи та ототожнення долі держави з долею правлячого класу. Причому навіть з огляду на вихідні ідеї Платона щодо забезпечення загального блага, К. Поппер приходиться до доволі невтішного висновку: “Не дивлячись на подібні аргументи, я вважаю, що у моральному відношенні політична програма Платона не виходить за межі тоталітаризму і у своїй основі тотожна йому” [4, с. 124]. Однак, на нашу думку, цілком не зважати на ті причини та мотиви, які спонукали Платона до визнання за державою статусу єдино можливої форми організації суспільства, все ж таки не можна.

Насправді, кажучи про суспільство, Платон з самого початку визнавав у ньому таку властивість як розподіл праці: хтось полює, хтось обробляє землю, хтось займається торгівлею, хтось воює, хтось виготовляє знаряддя праці тощо. У цьому сенсі первинний стан суспільства можна описати як співіснування різноманітних професійних спілок або ж різноманітних суспільних об’єднань. Причому наразі не настільки важливо, що головним критерієм цієї первинної соціальної стратифікації Платон визнавав саме професійний принцип. Однак в силу самої людської природи одна людина не може задовольнити всі власні потреби, кількість яких завжди перевищуватиме його власні можливості щодо їх забезпечення. У цьому сенсі шлях до об’єднання є природним і необхідним кроком у розвитку людської спільноти. У ході такого об’єднання перше, що відбувається — це поєднання різноманітних спроможностей або видів мистецтв, носіями яких виступають ті чи інші індивіди. Загалом, зазначений процес цілком може бути описаний у термінах внутрішньої інтеграції громадянського суспільства, яке гіпотетично може існувати і без держави, або принаймні могло б досліджуватись поза контекстом діяльності держави та її органів. Однак саме неможливість гармонійного поєднання різноманітних приватних інтересів та можливостей (які навіть для Платона поставали доволі складною системою, не говорячи вже про більш складні типи суспільства) поза наявністю зовнішнього суб’єкта, зрештою, спричиняє внутрішню потребу (яка визріває у самому ж суспільстві) виникнення держави. Іншими словами, держава сприймалась Платоном не стільки як певний зовнішній продукт розвитку публічних відносин, які відбуваються та реалізуються, так би мовити, у паралельному до суспільства режимі, а як необхідна форма організації суспільства і одночасно — засіб забезпечення його виживання. Справді, не можна заперечувати, що в самій “ідеальній державі” Платона практично повністю нівелюється все, що нині прийнято вважати ознаками або атрибутами громадянського суспільства, але при цьому важливо пам’ятати, що ці зовнішні заборони щодо цілого ряду видів громадської активності та вільної й спонтанної діяльності індивідів та їх груп, які існували у державній моделі Платона, сприймалися ним самим як необхідні наслідки правильного і гармонійного розвитку самого громадянського суспільства.

Фактично проблема, яка була сформульована Платоном, і яку він, власне, й прагнув розв’язати, полягала як раз у тому, в який спосіб можна організувати взаємодію окремих індивідів таким чином, щоб кожен з них досягав максимально можливого блага. Невипадково, що, характеризуючи життя стражів держави, майже на самому початку четвертої книги “Держави” Платон робить таке зауваження: “Ми засновуємо цю державу, зовсім не маючи на меті зробити якийсь по-особливому щасливим лише один з прошарків населення, а навпаки, хочемо зробити такою всю державу в цілому. Адже саме у такій державі можливо забезпечити справедливість, а несправедливість, — навпаки, за найгіршого державного ладу ...

Зараз ми створюємо у своїй уяві державу, як ми вважаємо, щасливу, але не в окремо взятій її частині, не так, щоб тільки хтось був би у ній щасливий, а так, щоб вона була щасливою вся разом узята” [2, с. 188–189]. На цьому шляху перед Платоном постає парадокс “приватного інтересу”, який полягає у тому, що прагнення до індивідуального блага практично завжди має своїм наслідком його заперечення. Тому єдиною формою забезпечення приватного щастя він вважав служіння загальному інтересу, істинна природа якого обов’язково розкривається кожному індивіду при правильному розумінні.

З цього погляду, саме парадигма домінування приватного над загальним, того, що можна було охарактеризувати в термінах пріоритету індивідуального над державним, описувалась Платоном як шлях до хаосу, дестабілізації та несправедливості. На відміну від цього, усвідомлення кожним окремим індивідом того, що всі індивідуальні блага є частиною загальносуспільного блага, дозволяє побудувати такий тип державно організованого суспільства, у якому індивідуальне і загальне поєднані нерозривним зв’язком. Невипадково, розмірковуючи про співвідношення індивідуального і загального в ідеальній державі, Платон писав: “Коли один з громадян такої держави відчуває благо або зло, ця держава обов’язково, як на мене, скаже, що це її власне переживання, і вся разом узята буде разом з цим громадянином радіти або сумувати” [2, с. 239]. Безумовно, кінцева модель суспільного устрою, яка була запропонована Платоном, поставала як майже повне заперечення тієї сфери “приватності” й “автономності”, яка нині чітко асоціюється з існуванням громадянського суспільства. Утім, не можна заперечувати, що до сьогодні багато з тих аргументів та проблем, які виникають у контексті дослідження процесів розвитку громадянського суспільства, а також пояснення специфіки його взаємозв’язків з державою, по суті, відсилають до тих питань, які були визначені та окреслені ще Платоном в частині визначення умов можливостей приватної самоорганізації, яка гарантувала б стабільність і безпеку не просто тих чи інших окремо взятих суспільних груп, але й суспільства в цілому. У цьому сенсі охарактеризований Платоном страх перед вільною і нерегульованою сферою приватних інтересів (іншим страхом подібного штибу можна вважати страх перед демократією як перед “владою натовпу” чи “охлократією”, який на довгі століття у вигляді своєрідної “охлократофобії”, визначив специфіку її сприйняття у державно-правовій думці Європи [5, с. 13–70]), які, на думку цього мислителя, здатні спричинити лише занепад і деградацію, зберігає свою актуальність до сьогодні і змушує багатьох шукати все нові і нові “форми гармонізації”, які дозволили б поєднувати індивідуальне благо і загальний добробут соціуму.

Наступним кроком у розвитку ідеї громадянського суспільства стало вчення про державу Аристотеля. Як слушно зазначає З. Черніловський, поняття “держава” і “громадянин” для Аристотеля мали глибинний і необхідний зв’язок, оскільки перше з них тлумачилось ним саме як спільнота громадян [6, с. 142]. На це ж саме вказував і С. Кечецьян, зазначаючи, що сутнісне розуміння держави Аристотелем було нерозривно пов’язане з ідеєю політичної спільноти громадян [7, с. 81–90]. Серед сучасних дослідників на цю властивість співвідношення понять спільноти громадян і держави звертають увагу А. Львов [8, с. 71–82], Н. Кравцов [9, с. 234–250], Г. Працко [10, с. 65–72], В. Симонян [11, с. 58–65] та інші. Безпосереднім підтвердженням цього положення можуть виступити й перші слова самої Аристотелевої “Політики”, коли він писав: “Оскільки, як ми бачимо, будь-яка держава становить свого роду спільноту, а будь-яка спільнота організується заради певного блага (адже всяка діяльність має на меті передбачуване благо), то, очевидно, всі спільноти прагнуть того чи іншого блага, причому більше за інших і до вищого з усіх благ прагне та спільнота, яка є найбільш важливою з усіх і охоплює собою всі інші види спільнот. Ця спільнота і має назву держави або спільноти політичної” [12, с. 376].

Об'єднання у політичну спільноту сприймалось Аристотелем як необхідний елемент існування людини як “політичної тварини — *zoon politikon*”, що, у свою чергу, перетворювало державу на зв'язану спільними морально-етичними принципами політичну спільноту із певною заснованою на законах формою правління, яку створюють вільні та рівні між собою у правах і свободі громадяни. Як писав Аристотель, “... держава належить до того, що існує за природою, адже людина є за самою своєю природою істота політична, а той, хто в силу своєї природи, а не внаслідок випадкових обставин, існує поза державою — або недорозвинена у моральному аспекті істота, або надлюдина” [12, с. 378]. З цього погляду, потяг до державної спільноти, до існування у спільноті з іншими індивідами є природним потягом людини. Більше того, як доводив Аристотель, саме поняття справедливості отримує своє практичне втілення винятково у межах державної або політичної спільноти: “поняття справедливості пов'язане з уявленням про державу, оскільки право є мірилом справедливості, є регулюючою нормою політичної спільноти” [12, с. 380]. У цьому сенсі для Аристотеля, так само як і для Платона, не існувало принципової розбіжності, на якій, власне, і робиться наголос сьогодні, коли мова ведеться про громадянське суспільство між державою і суспільством. Подібно до того, як, на його думку, є просто закони і закони правові, існує і якісна оцінка того, хто є громадянином, а отже, яке саме суспільство громадян може бути визнане як громадянське: “Оскільки держава є чимось складним, подібно до всякого цілого, що складається з багатьох частин, очевидно, що спочатку слід визначити, що таке громадянин (*polites*), адже будь-яка держава є сукупністю громадян. Отже, необхідно дослідити, кого слід вважати громадянином і що таке громадянин” [12, с. 444]. Істинне громадянство і відповідне йому громадянське суспільство, за Аристотелем, існують лише там, де верховна влада діє в інтересах загального блага, а окремі індивіди, які є громадянами, рівною мірою беруть участь у суспільних справах, особливо у таких видах діяльності як суд і народне зібрання. Щодо цього Аристотель розмірковував таким чином: оскільки держава постає як певна спільнота, громадяни якої є її членами (*koinonoi*), то вони повинні брати участь у суспільних справах, адже, якщо цього не відбуватиметься то порушуватиметься ідея єдності держави [12, с. 403].

Разом з тим, говорячи про “єдність” спільноти, він тим не менш вказував на загрозу гомогенного суспільства, яке все діє як одне ціле і не може бути описане як сукупність щодо самостійних частин. Така державна спільнота, в якій не існує множинного, насамперед, множинних інтересів та різноманітних груп і верств, вже не може вважатись суспільством у точному значенні цього поняття. Якщо таке відбудеться, то ми матимемо справу вже не з державою (державно організованим суспільством), а з великою родиною. За цієї причини, як вказував Аристотель, “... до складу держави входять окремі численні індивіди, які різняться між собою за своїми якостями (*eidei*), оскільки елементи, що утворюють державу, не можуть бути однаковими” [12, с. 404]. Тому намагання максимально стерти відмінності всередині суспільства, нівелювати роль приватних інтересів ведуть не до посилення держави, а навпаки — до її знищення. З цього погляду власність не лише бажана, але й необхідна, оскільки вона дозволяє громадянам залишатись різними і діяти як окремі одиниці, а не як частини єдиного тіла. Це означає, що єдність держави і суспільства для Аристотеля поставала як відносне, а не абсолютне поняття [12, с. 412]. Тільки у таких умовах може постати найкраща форма державного устрою — “політія”, в якій влада реалізується на основі принципів справедливості і має на меті спільне благо усіх громадян. При цьому актуалізуються такі позитивні властивості громадянського суспільства, як невтручання публічної влади у майнові відносини громадян, рівність усіх перед справедливим законом, свобода слова і думки, поділ влади, підзвітність органів державної влади перед громадянами тощо.

Разом з тим, досліджуючи політичну теорію Аристотеля, не можна не звернути увагу й на такий важливий елемент як “мистецтво домогосподарства” (*oikonomia*).

Фактично поряд з існуванням державно організованого суспільства — політії він вказував на таку специфічну сферу як *oikos*. Звісно, аргументи Дж. Л. Коен та Е. Арато про те, що опозиція *polis* та *oikos* у Аристотеля не відображає сучасного розмежування між державою і громадянським суспільством, мають сенс, адже *oikos* не лише не є правовим утворенням, але й не передбачає наявності певної внутрішньої структури [13, с. 132–133]. Утім, не можна заперечувати й того, що *polis* та *oikos* поставали у Аристотеля як дві, хоча й близьких, але все ж таки не тотожних системи саме соціальних відносин (у політичному аспекті *oikos*, насправді, є невід'ємною частиною полісу, адже, за словами самого Аристотеля, "... кожна держава складається з окремих сімей" [12, с. 380]). Зокрема, характеризуючи приватну сферу "домогосподарства", він вказував на три типи базових відносин: а) відносини господаря та раба; б) відносини батьків та дітей; в) відносини чоловіка та жінки [12, с. 398]. Ці типи відносин не є політичними за своєю природою. І хоча окремі з них можуть нагадувати певні політичні відносини (наприклад, влада чоловіка над жінкою), насправді, природа влади на рівні *oikos* є принципово відмінною. На цьому рівні відносини будуються на основі особистих стосунків і не можуть ставати предметом державного регулювання чи політичного втручання. Найбільше, що може робити держава — це намагатись впливати на цю сферу суспільних відносин шляхом відповідних виховних заходів.

Зазначена виховна діяльність держави видавалась Аристотелю важливою з огляду на те, що всі окремо узяті родини, якщо їх розглянути разом, утворюють політичну спільноту. Тому не викликає сумніву, що відносини на цьому приватному рівні, звісно ж, впливатимуть і на розвиток та функціонування суспільства. Таким чином, якщо на рівні кожної родини виховувати такі чесноти як чесність, шляхетність і справедливість, то вони поступово переходитимуть з індивідуального на загальносуспільний рівень: "Оскільки кожна родина складає частину держави, а всі вказані вище особи (маються на увазі жінки й діти: *авт. В. М.*) є частинами родин і оскільки чесноти окремих людей повинні відповідати чеснотам цілого, то необхідно виховання дітей і жінок поставити у відповідне становище до державного ладу; і якщо це не байдуже державі, яка прагне до гідного облаштування, то необхідно мати також гідних дітей і гідних жінок. І з цим необхідно рахуватись, оскільки жінки становлять половину вільного населення, а з дітей згодом виростають учасники політичного життя" [12, с. 401–402]. Але зазначені виховні заходи, які стають предметом подальших роздумів Аристотеля (зокрема у книзі восьмій "Політики"), не можуть безпосередньо спиратись на публічну владу. З цього погляду, держава не може силою своєї влади змусити людину бути справедливою або доброю, не може впливати на стосунки між батьками й дітьми або між членами подружжя. Вона може лише побічно стимулювати певні типи поведінки і певні чесноти, які, на її думку, притаманні "гарному громадянину". Водночас важливим елементом життя і розвитку *oikos* є власність, а також певна економічна автономія, яка повністю залежить від майстерності, знань, вмінь та навичок тих індивідів, які ведуть власне господарство. У цій сфері існує два види знань, які виявляються визначальними. Це — знання про те, як виробляти засоби виробництва, і знання про те, як ними користуватись. Обидва види знань важливі для того, щоб мати у своєму розпорядженні певну власність і правильно розпоряджатися нею. Тобто мати все те, що необхідне для життя у достатній кількості для себе і своєї родини. Причому у цій сфері людина не лише отримує певну власність шляхом виробництва та управляє нею на власний розсуд і відповідно до своїх знань і загального розуміння, але й здійснює обмін різними благами.

Наявність власності і домогосподарства, а також приватних інтересів, що пов'язані із розвитком домогосподарства, видавались Аристотелю необхідною умовою нормального розвитку як соціуму, так і держави. Щоправда, навіть на цьому рівні приватно-індивідуальних або приватно-групових відносин Аристотель виділяв певні види діяльності, які є шкідливими і поставали, на його думку, викривленням

звичайної природи речей. До таких видів діяльності він відносив спосіб збільшення статків, що властивий лихварям [12, с. 395]. Але навіть цей вид діяльності, за Аристотелем, у силу свої приватної специфіки повинен бути не стільки предметом заборони з боку держави, скільки об'єктом осуду з боку інших індивідів як членів спільноти.

Таким чином, на відміну від Платона, у Аристотеля зустрічаємо певну реабілітацію сфери приватних інтересів, які, власне, й утворюють різнобарвну множинність громадянського суспільства. Водночас сама ця розбіжність в інтересах окремих індивідів не сприймалась Аристотелем як серйозна політична або правова проблема, оскільки, на його думку, всі ці різноспрямовані устремління, бажання та схильності завжди підпорядковуються певній загальній цілі та спільним цінностям, які притаманні всіх індивідам. Тобто, порівняно з будь-якими іншими спільнотами (*koinonia*), політична спільнота (*politike koinonia*) має незаперечний пріоритет завдяки своїй універсальності. Вона об'єднує всі інші спільноти та союзи на засадах універсальної мети, якою є загальний добробут і справедливість. За таких умов істотно послаблюється інтенсивність протиставлення публічного і приватного, адже перше постає формою забезпечення та реалізації останнього. Більше того, сам факт наявності у політичній спільноті двох основних груп — ті, хто управляє, і ті, ким управляють, — також не може вважатись причиною протиставлення публічного приватному, оскільки сам цей розподіл сприймався Аристотелем як форма забезпечення спільних цілей, які, насправді, є однаковими і для тих, хто править, і для тих, ким управляють. Зазначена ідея була згодом рецесійована у римській суспільно-політичній думці, в якій, власне, й було вироблено поняття громадянського суспільства як “*societas civilis*”.

Список використаних джерел

1. Політична система та інститути громадянського суспільства в сучасній Україні [Текст] : [навч. посіб.] / Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан, Ю. С. Ганжуров та ін. — К. : Либідь, 2008. — 440 с.
2. Платон. Государство [Текст] / Платон // Платон. Собрание сочинений [в 4-х т.]. — М. : Мысль, 1994. — Т. 3. — С. 79–420.
3. Поппер, К. Р. Нищета историцизма [Текст] / Карл Р. Поппер. — М. : Прогресс-VIA, 1993. — 187 с.
4. Поппер, К. Р. Открытое общество и его враги [Текст] / Карл Р. Поппер. — М. : Феникс, Международны фонд “Культурная инициатива”, 1992. — Т. 1. — 448 с.
5. Скрипнюк, О. В. Демократія: Україна і світовий вимір (концепції, моделі та суспільна практика) [Текст] / О. В. Скрипнюк. — К. : Логос, 2006. — 368 с.
6. Черниловский, З. Гражданское общество: опыт исследования [Текст] / З. Черниловский // Государство и право. — 1992. — № 6. — С. 142–151.
7. Кечекьян, С. Ф. Учение Аристотеля о государстве и праве [Текст] / С. Ф. Кечекьян ; отв. ред. : И. Д. Левин. — М., Л. : Изд-во АН СССР, 1947. — 222 с.
8. Львов, А. В. Проблема полиса и понятия “*polites*” в учении Аристотеля об идеальном гражданине [Текст] / А. В. Львов // Правовая политика и правовая жизнь. — 2006. — № 1. — С. 71–82.
9. Кравцов, Н. А. Учение Аристотеля о политике и праве [Текст] / Н. А. Кравцов // Правоведение. — 2001. — № 5. — С. 234–250.
10. Працко, Г. С. Образы разумного правопорядка в социальной философии Аристотеля [Текст] / Г. С. Працко // Философия права. — 2002. — № 2. — С. 65–72.
11. Симовонян, В. А. Политический и правовые взгляды Аристотеля [Текст] / В. А. Симовонян // Юридический вестник. — 2002. — № 3 (23). — С. 58–65.
12. Аристотель. Политика [Текст] / Аристотель // Аристотель. Собрание сочинений [в 4-х т.]. — М. : Мысль, 1983. — Т. 4. — С. 375–644.
13. Коэн, Дж. Л. Гражданское общество и политическая теория [Текст] / Джин Л. Коэн, Эндрю Арато / общ. ред. И. И. Мюрберг. — М. : Весь мир, 2003. — 784 с.

Надійшла до редакції 02.03.2012

**Медведчук В. В. Концептуалізація поняття “гражданское общество”: ретроспектива
некоторых теоретических аспектов**

Исследуется концептуализация понятия гражданское общество, проблема соотношения понятий гражданского общества и политического общества в государственно-правовой мысли. Ретроспективно дается характеристика учения о государстве с точки зрения проблемы согласования частных и общих интересов в обществе, а также поиска средств гармонизации отношений между отдельными индивидами.

Ключевые слова: гражданское общество, частные интересы, общественные отношения, политическое общество, государство, государственный строй.

**Medvedchuk, V. V. Conceptual Aspects of the “Civil Society” Notion: Retrospection of Some
Theoretical Problems**

The article investigates the conceptual aspects of the notion of civil society, the problem of relationship between the civil society and political society in the state-and-legal thought. The author gives a retrospective description of the doctrine of the state from the perspective of the problem of private and public interests coordination in society, and the search of harmonious relations between individuals.

Key words: civil society, private interests, public relations, political society, the state, the state system.

